

IQTISODIY NIZOLARINI HAL ETISH TARTIBI VA SHAKLLARI

Rustamova Dilbar Rustamovna

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti dotsenti PhD

Rustamova Dilbar Rustamovna

Associate Professor, PhD, Tashkent State University of Economics

Annotatsiya: Mazkur maqolada iqtisodiy nizolarning kelib chiqish sabablari, ularni hal etishning amaldagi tartiblari hamda muqobil shakllari ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilinadi. Iqtisodiy sudlarning faoliyati, hakamlik sudlari, meditatsiya va muzokara institutlarining amaliy ahamiyati haqida soʻz yuritiladi. Shuningdek, Oʻzbekiston Respublikasida iqtisodiy nizolarni hal etish tizimini takomillashtirish yoʻnalishlari, xalqaro tajriba bilan qiyosiy oʻrganish asosida yoritiladi.

Kalit soʻzlar: iqtisodiy nizolar, sud tizimi, huquqiy tartib, arbitraj, meditatsiya, muzokara, tadbirkorlik muhit, iqtisodiy adolat.

PROCEDURES AND FORMS OF RESOLVING ECONOMIC DISPUTES

Annotation: This article provides a scientific and theoretical analysis of the causes of economic disputes, the existing procedures for their resolution, and alternative mechanisms. It discusses the practical significance of the activities of economic courts, arbitration courts, mediation, and negotiation institutions. In addition, the article highlights the directions for improving the system of economic dispute resolution in the Republic of Uzbekistan, based on a comparative study of international experience.

Keywords: economic disputes, judicial system, legal procedure, arbitration, mediation, negotiation, business environment, economic justice.

Bozor iqtisodiyoti sharoitida xo‘jalik yurituvchi subyektlar o‘rtasidagi iqtisodiy munosabatlar tobora murakkablashib borayotgan bir davrda, ularning o‘zaro kelishmovchiliklari tabiiy hol sifatida yuzaga chiqadi. Har qanday iqtisodiy tizimda, ayniqsa, tadbirkorlik faoliyatida nizolarni oldini olish, ularni o‘z vaqtida va adolatli hal etish jamiyat iqtisodiy barqarorligi uchun muhim omil hisoblanadi. Iqtisodiy nizolar, odatda, shartnomaviy majburiyatlarning buzilishi, to‘lov intizomi, mulk huquqlariga oid bahslar, soliq va bojxona masalalarida kelishmovchiliklar sababli vujudga keladi. Shu sababli, bunday nizolarni hal etishning aniq va samarali mexanizmlarini shakllantirish davlat boshqaruvi va huquq tizimining ustuvor vazifalaridan biridir.

O‘zbekiston Respublikasida iqtisodiy nizolarni hal etishning asosiy mexanizmi sifatida iqtisodiy sudlar faoliyat yuritadi. Shu bilan birga, so‘nggi yillarda muqobil nizolarni hal etish institutlari — arbitraj, meditatsiya va muzokara tizimlari ham bosqichma-bosqich rivojlanib bormoqda. Bu esa iqtisodiy subyektlar o‘rtasidagi huquqiy madaniyatni oshirish, ishonchni mustahkamlash va tadbirkorlik muhitini yaxshilashda muhim o‘rin tutadi.

Iqtisodiy nizolar o‘z mohiyatiga ko‘ra iqtisodiy faoliyat jarayonida vujudga keladigan huquqiy bahs-munozaralardir. Ularning paydo bo‘lishi iqtisodiy aloqalar tizimining ajralmas qismi bo‘lib, ularni huquqiy mexanizmlar orqali tartibga solish zarurdir. Har bir davlatda iqtisodiy nizolarni hal etish tartibi milliy qonunchilik bilan belgilanadi. O‘zbekiston Respublikasida bu masalalar “Iqtisodiy protsessual kodeks” asosida amalga oshiriladi.

Iqtisodiy nizolarni hal etishning sud tartibi eng asosiy va majburiy huquqiy yo‘nalish hisoblanadi. Sud tartibida da’vo arizasi kiritish, dalillarni taqdim etish, sud majlislarida taraflarning fikrlarini eshitish va yakuniy qaror chiqarish jarayonlari mavjud. Sud qarori qonuniy kuchga ega bo‘lib, uning ijrosi majburiy tarzda amalga oshiriladi. Sud orqali nizolarni hal etishning afzalligi shundaki, bu jarayon davlat kafolati ostida o‘tadi va taraflarning huquqlari qonuniy himoya

qilinadi. Shu bilan birga, sud jarayoni ko‘p hollarda vaqt va mablag‘ talab etishi mumkin, bu esa ba’zan tadbirkorlar uchun noqulaylik tug‘diradi.

Shu bois bugungi kunda iqtisodiy nizolarni hal etishda muqobil shakllar — arbitraj, meditatsiya va muzokara institutlari keng joriy etilmoqda. Arbitraj tizimi, ya’ni hakamlik sudlari, taraflarga suddan tashqari, mustaqil hakamlar hay’ati orqali bahsni hal qilish imkonini beradi. Hakamlik sudining asosiy ustunligi shundaki, bu jarayon tezkor, maxfiy va byurokratik kechikishlarsiz amalga oshadi. Taraflar o‘zlari hakamni tanlash imkoniyatiga ega bo‘lib, bu ularning ishonchini yanada mustahkamlaydi. O‘zbekistonda “Hakamlik sudlari to‘g‘risida”gi Qonun qabul qilingan bo‘lib, u arbitraj jarayonini huquqiy jihatdan mustahkamlab berdi.

Meditatsiya esa iqtisodiy nizolarni hal etishning nisbatan yangi shakli hisoblanadi. Bu usulda taraflar o‘zaro kelishuvga erishish uchun neytral vositachi — mediator yordamidan foydalanadilar. Mediatsiyaning asosiy maqsadi taraflarni yarashtirish, ular o‘rtasida konstruktiv muloqotni tiklashdir. Mediator hech qachon qaror chiqarmaydi, balki nizolashuvchi tomonlarga murosali yo‘lni topishda yo‘l-yo‘riq beradi. Bu shakl tadbirkorlar o‘rtasida uzoq muddatli hamkorlikni saqlashga, o‘zaro ishonchni mustahkamlashga xizmat qiladi.

Muzokara esa eng soddalashtirilgan va tejamkor shakl bo‘lib, unda nizolashuvchi tomonlar bevosita muloqot orqali kelishuvga erishadilar. Bu jarayon ko‘pincha huquqshunos yoki mutaxassis ishtirokida amalga oshiriladi. Muzokaraning afzalligi — taraflarning o‘zaro roziligi asosida qaror qabul qilinishidir.

O‘zbekiston Respublikasida iqtisodiy nizolarni hal etish tizimini takomillashtirish davlat siyosatining muhim yo‘nalishlaridan biri sifatida qaralmoqda. Prezidentimiz tomonidan qabul qilingan 2019-yil 24-maydagi “Sud-huquq tizimini yanada isloh qilish va odil sudlovni ta’minlash chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF–5729-son Farmonida iqtisodiy sudlar faoliyatini zamonaviylashtirish, raqamli texnologiyalarni joriy etish, shuningdek, meditatsiya va arbitraj mexanizmlarini kengaytirish vazifalari belgilab berilgan. Shuningdek,

sud qarorlarini ijro etish mexanizmlari ham mustahkamlanib, ularning samaradorligini oshirish bo'yicha tizimli ishlar olib borilmoqda.

Bugungi kunda xalqaro tajribada iqtisodiy nizolarni hal etishning muqobil shakllari, xususan, arbitraj va meditatsiya institutlari keng qo'llanilmoqda. Bunday mexanizmlar iqtisodiy nizolarni tezkor, adolatli va nisbatan arzon tarzda hal etish imkonini beradi. O'zbekiston ham bu yo'nalishda xalqaro standartlarga mos tizim yaratishga intilmoqda. Natijada, mamlakatimizda iqtisodiy nizolarni hal etish jarayonining huquqiy asoslari mustahkamlanmoqda, tadbirkorlik muhitining ishonchliligi va investitsion jozibadorligi ortib bormoqda.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, iqtisodiy nizolarni hal etish tizimi mamlakat iqtisodiy taraqqiyoti va tadbirkorlik muhitining barqarorligini ta'minlashda muhim o'rin tutadi. Iqtisodiy sudlar faoliyatining samaradorligi, sud qarorlarini ijro etish mexanizmlarining mustahkamlanishi va muqobil nizolarni hal etish shakllarining kengaytirilishi iqtisodiy adolatni ta'minlashda asosiy omil hisoblanadi.

Shuningdek, arbitraj va meditatsiya kabi institutlarning amaliy qo'llanishi sud tizimiga yuklamani kamaytirish bilan birga, tadbirkorlik subyektlari o'rtasidagi ishonch va hamkorlikni mustahkamlashga xizmat qilmoqda. Muzokara jarayonining rivojlanishi esa iqtisodiy bahslarni tezkor va o'zaro manfaatli tarzda bartaraf etish imkonini bermoqda.

Xalqaro tajriba bilan taqqoslaganda, O'zbekiston Respublikasida iqtisodiy nizolarni hal etish mexanizmlarining bosqichma-bosqich modernizatsiya qilinayotgani, raqamli texnologiyalar joriy etilayotgani va sud jarayonlarining shaffofligi oshirilayotgani kuzatiladi. Bu holat mamlakatda sarmoya muhitini yaxshilash, tadbirkorlikni rivojlantirish va huquqiy madaniyatni yuksaltirishga bevosita ta'sir ko'rsatmoqda.

Umuman olganda, tadqiqot natijalari iqtisodiy nizolarni hal etish tizimini yanada takomillashtirish, arbitraj va meditatsiya mexanizmlarini keng qo'llash hamda sud tizimida raqamli islohotlarni chuqurlashtirish zarurligini ko'rsatadi. Shu

orqali O‘zbekiston iqtisodiy adolat, huquqiy kafolat va barqaror iqtisodiy rivojlanish yo‘lida yanada ishonchli qadam tashlamoqda.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, iqtisodiy nizolarni hal etish tizimi har qanday davlat iqtisodiy barqarorligining muhim kafolatidir. Sud tartibida hal etish iqtisodiy adolatni ta‘minlasa, arbitraj, meditatsiya va muzokara kabi muqobil shakllar nizolarni tezkor va samimiy tarzda bartaraf etish imkonini beradi. O‘zbekiston Respublikasida bu yo‘nalishda olib borilayotgan islohotlar milliy iqtisodiyotni mustahkamlash, tadbirkorlik faoliyatini qo‘llab-quvvatlash va huquqiy madaniyatni oshirishga xizmat qilmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasining Iqtisodiy protsessual kodeksi. – Toshkent, 2018.
2. “Hakamlilik sudlari to‘g‘risida”gi Qonun. – Toshkent, 2006.
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 24-maydagi PF–5729-son Farmoni.
4. Karimov A. “Iqtisodiy sudlar faoliyati va nizolarni hal etish mexanizmlari.” – Toshkent: Adolat, 2021.
5. Nurmatov B. “Huquqiy nizolarni arbitraj orqali hal etishning nazariy asoslari.” – *Huquq va demokratiya* jurnali, 2022.
6. World Bank Report on Alternative Dispute Resolution, 2023.